

Materiały

STATYSTYKA RUCHU SOCJALDEMOKRATYCZNEGO NA ZIEMIACH POMORSKICH W LATACH 1890—1917

Wśród problemów budzących szczególne zainteresowanie historyków, którzy się zajmują okresem imperializmu na ziemiach pomorskich, na poczesnym miejscu znajduje się ruch socjaldemokratyczny. Jego historia ma duże znaczenie także dla dziejów narodu polskiego — nie tylko niemieckiego — zarówno z uwagi na udział ludności polskiej w organizacji socjaldemokratycznej jak i ustalenie, w jakim zakresie działalność socjaldemokracji przyspieszała rozwiązanie podstawowych problemów społecznych i narodowościowych tych ziem. Taki postulat stawiał prof. Henryk Jabłoński¹ w podsumowaniu obrad sesji gdańskiej Wydziału Nauk Społecznych i Instytutu Historii PAN, poświęconej pięćsetnej rocznicy powrotu Pomorza do Polski i dziesiątej rocznicy ostatecznego złączenia go z Polską Rzeczpospolitą Ludową. Postulował on rozbudowanie badań na tym odcinku i uświadomienie sobie,

„że do tego, czego dziś jesteśmy świadkami, uczestnikami i współbojownikami, prowadziła nie tylko wspólna walka polskich i niemieckich robotników w tym czy innym zakładzie pracy, w tym czy innym mieście itd., ale cała walka niemieckiego proletariatu, cała walka niemieckich mas pracujących o wyzwolenie społeczne, że dzisiejsza granica na Odrze i Nysie, dzisiejsze polsko-niemieckie braterstwo broni w walce o pokój i socjalizm wywodzi się z całej bohaterkiej historii bojów, jakie toczyli najlepsi synowie ludu niemieckiego z ustrojem, który był ich i naszym wrogiem“.

Wstępnym warunkiem pogłębienia i rozszerzenia badań okresu imperializmu jest wskazanie i wykorzystanie źródeł ustalających siłę zorganizowanego politycznego ruchu robotniczego na Pomorzu. Dopiero na tym tle można się pokusić o ocenę wagi wypowiedzi, manifestacji, wieców i innych wystąpień tego ruchu. Naturalnie błędem byłoby sprowadzanie znaczenia politycznego ruchu robotników wyłącznie do siły liczebnej, ale ustalenia statystyczne niewątpliwie mogą stanowić jeden z ważnych czynników opracowań syntetyzujących. Ustalenia statystyczne mogą wreszcie zrewidować nasze wyobrażenia o sile ruchu socjaldemokratycznego na Pomorzu.

Artykuł niniejszy stawia sobie zadanie czysto robocze: zebrania danych zamieszczonych w protokołach zjazdów partii socjaldemokratycznej. Zestawienie obejmuje nie tylko niektóre uchwały i cyfry, ale i nazwiska delegatów z tych ziem. Szereg tych nazwisk jest znany z działalności szerszej, ogólnoniemieckiej.

1. Na zjeździe w Halle (12—18 października 1890) występowali jako delegaci:²

Borkman z okręgu Gryfino
Herbert Fritz ze Szczecina³
Jochem Otto z Gdańska⁴

¹ H. Jabłoński, O nowe spojrzenie na dzieje Pomorza, *Kwartalnik Historyczny*, nr 4/1954.

² Protokoll über die Verhandlungen des Parteitages der Sozialdemokratischen Partei Deutschlands. Abgehalten zu Halle a. S. Berlin 1890, s. 306.

³ Redaktor pisma socjaldemokratycznego. Vide jego wspomnienia o początkach ruchu socjaldemokratycznego na Pomorzu Zach. Fritz Herbert, *Die Sozialdemokratie in Pommern. Eine geschichtliche Darstellung der Entwicklung der sozialdemokratischen Bewegung von 1869—92*. Szczecin 1893.

⁴ Bliższe wiadomości o nim Ernst Loops, *Geschichte der Danziger Arbeiterbewegung*. Gdańsk 1929.

Lorenz z Królewca
 Riesop Franz z Chojnic
 Schulze Karol z Królewca
 Zarbock z Bydgoszczy.

Na tym zjeździe socjaldemokraci z Bydgoszczy, reprezentowani przez szewca Juliusza Zarbocka, zgłosili wniosek o wydawanie taniego pisma w języku polskim (tygodnika) dla rozpowszechniania ideologii socjaldemokratycznej wśród ludności wiejskiej. Inna grupa (Fritz Kunert i tow.) żądała pisma polskiego dla Wielkopolski, Śląska, zaboru austriackiego i rosyjskiego⁵. Obydwa wnioski, nie rozpatrywane przez zjazd, przekazano kierownictwu partyjnemu dla ew. wykorzystania.

2. Na następnym zjeździe, w Erfurcie (16—20 października 1891 r.), w wykazie delegatów spotykamy następujące nazwiska:⁶

Fichtmann L. z Elbląga
 Herbert Fritz ze Szczecina
 Jochem Otto z Gdańska
 Riesop Franz z Bydgoszczy
 Schulze Karl z Królewca
 Storch Franz ze Szczecina

3. Jako delegaci na zjeździe w Berlinie (14—21 listopada 1892 r.) są wymieniani:⁷

Bogs Wilhelm z Bydgoszczy
 Jochem Otto z Gdańska
 Körsten Alwin zamiesz. w Berlinie,
 reprezentuje okręg Gryfino
 Lorenz Karl z Królewca
 Scheffler Robert ze Szczecina
 Schmidt Karl z Wolina
 Storch Franz z Gryfino-Pyrzyce-Szadzko
 Tietz Emil z Królewca

Socjaldemokraci z Królewca zgłosili wniosek o udzielenie pomocy finansowej potrzebnej do założenia pisma socjaldemokratycznego dla Prus Zachodnich i Wschodnich⁸. Przedstawiciel Bydgoszczy Bogs zgłosił wniosek, by walczyć o nowy podział okręgów wyborczych i zmianę prawa pracy, a delegat z Królewca, Lorenz, o włączenie do związków zawodowych robotników niewykwalifikowanych⁹.

W sprawozdaniu kierownictwa partyjnego podano jako duży sukces osiągnięcie w opanowaniu przez konserwatystów okręgu Słupsk-Lębork¹⁰, siedzibie Puttkamera, jednego z przywódców junkierskich, wzrostu głosów z 158 na 302. Socjaldemokratyczne pismo ze Szczecina „Stettiner Volksbote“ zawiadomiło telegraficznie zjazd o zwycięstwie trzech kandydatów socjaldemokratycznych w wyborach gminnych w Grabowie¹¹.

4. Na kolejnym zjeździe w Kolonii¹² delegatami byli Herbert Fritz ze Szczecina, Jochem Otto z Gdańska i Kuntze Alexander ze Szczecina.

Przedstawiciele Śląska i Poznańskiego zgłosili wniosek o rozbudowę propagandy socjaldemokratycznej na terenie wiejskim, a tym samym zagadnieniem zajął się w dyskusji przedstawiciel Pomorza Zachodniego¹³.

⁵ Protokoll . . . , s. 301.

⁶ Protokoll . . . Abgehalten zu Erfurt. Berlin 1891, s. 361.

⁷ Protokoll . . . Abgehalten zu Berlin. Berlin 1892.

⁸ Protokoll, s. 16.

⁹ Tamże, s. 139/140.

¹⁰ Tamże, s. 34.

¹¹ Tamże, s. 201.

¹² Protokoll . . . Abgehalten zu Köln a. Rh. vom 22 bis 28 Oktober 1893. Berlin 1893.

¹³ Tamże, s. 113/114 i 277.

Socjaldemokraci z Królewca złożyli zażalenie na decyzję odmowy pieniędzy na założenie pisma. Kierownictwo partyjne doradzało obniżenie kosztów. Zażalenia nie uznano za słuszne¹⁴, ale w tabeli zasiłków partii dla prasy figuruje: Volksblatt für Ost- und Westpreussen 1244,50 marek.

Protokół zjazdu kolońskiego zawiera również częściową statystykę wyborczą. Na socjaldemokrację oddano głosów (Sejm Rzeszy)¹⁵:

	1878	1890	1893
Okręg Królewiec	1108	12370	10964
Gdańsk	114	3525	4265
Szczecin	914	7759	9586
Wolin	—	1730	2631
Gryfino	—	8422	10508
Stargard-Pyrzyce	—	763	2331
Kamień	—	—	1125
Słupsk-Lębork	—	148	903
Bytów-Sławno	—	—	652
Kołobrzeg-Koszalin	—	227	2626

5. Spis delegatów na zjazd w Frankfurcie nad Menem (21—27 października 1894 r.)¹⁶ wymienia z Pomorza Herberta Fritza i Storcha Franza ze Szczecina. Nathusiusa Carla z okręgu Gryfino, Jochema Ottona z Gdańska i Schultzego Karla z Królewca.

Wśród „spraw pomorskich“ podana jest wiadomość o upadku pisma „Volksblatt für Ost- und Westpreussen“ (które określane jest jako odbitka pisma „Volksblatt für Teltow“). Przyczyną miało być słabe rozpowszechnienie przy bardzo dużych kosztach, zwłaszcza wobec popularności w Prusach Wschodnich „Königsberger Volkstribüne“. W wykazie zasiłków na prasę podane są dwa pisma:

- 1) „Volksblatt für Ost- und Westpreussen“ — 1599,85 marek
- 2) „Königsberger Volkstribüne“ — 500 marek

6. Protokół ze zjazdu we Wrocławiu (6—12 październik 1895 r.) dał mi jedynie wykaz delegatów. Byli nimi: Berger Max i Lipiński Max z Gdańska, Steinweg August i Herbert Fritz ze Szczecina i Gryfina, Braun Otto z Królewca i Ehardt E. z okręgu Olecko¹⁷.

7. Taki sam wynik dał przegląd protokołu zjazdu w Gotha (11—16 październik 1896 r.)¹⁸. Zestawienie delegatów wykazuje z Pomorza: Appel Albert i Herbert Fritz ze Szczecina, Krüger Rudolf i Schultze Karl z Królewca, Stolpe Herman z Gdańska. W dalszym ciągu nie znalazłem zasiłków na prasę pomorską.

8. Natomiast kolejny zjazd w Hamburgu¹⁹ (3—9 październik 1897 r.) zawiera nie tylko wykaz delegatów, ale i wiadomość o zasiłku na prasę pomorską. Delegatami byli Schnell Franz i Haase Hugo z Królewca, Knappe Gustaw ze Szczecina i Körsten Albin z okręgu Gryfino. W wykazie zasiłków dotację 1400 marek przyznano dla „Königsberger Volkstribüne“, przy czym ukazuje się ona odtąd trzy razy w tygodniu. Informują przy tym, że taka zmiana zarządzona została na okres wyborów, ale następnie ją przedłużono, i to z dobrym skutkiem²⁰.

9. Następny zjazd w Stuttgarcie (3—8 październik 1898 r.) zatwierdził dotację 3000 marek dla „Königsberger Volkstribüne“ oraz 1200 marek dla szczecińskiego

¹⁴ Tamże, s. 111.

¹⁵ Tamże, s. 48/49.

¹⁶ Protokoll... Abgehalten zu Frankfurt a. M. Berlin 1894, s. 186.

¹⁷ Protokoll... Abgehalten zu Breslau vom 6. bis 12. Oktober 1895. Berlin 1895, s. 217.

¹⁸ Protokoll... Abgehalten zu Gotha vom 11. bis 16. Oktober 1896. Berlin 1896.

¹⁹ Protokoll... Abgehalten zu Hamburg vom 3. bis 9. Oktober 1897. Berlin 1897.

²⁰ Tamże, s. 28.

„Volksbote“²¹. Natomiast wśród delegatów nie występuje przedstawiciel Gdańska i są tylko Braun Otto i Gottschalk Alfred z Królewca, Herbert Fritz ze Szczecina i Lösewitz Otto z Gryfina²².

10. Wzrosła liczba delegatów z ziem pomorskich na zjeździe w Hanowerze (9 do 14 października 1899). Byli nimi: Bartel Adolf z Gdańska, Knappe Gustaw ze Szczecina, König Albert z okręgu Elbląg-Malbork, Linde Herman i Haase Hugo z Królewca, Hanisch Alois z Gryfina²³. Utrzymano zasiłek dla „Königsberger Volkstribüne“ w wysokości 3700 marek oraz decyzję wydawania tego czasopisma trzy razy w tygodniu²⁴.

11. Na kolejnym zjeździe partyjnym, w Mainz (17—21 wrzesień 1900), Róża Luxemburg wraz z tow. Gogowskim złożyła petycję w sprawie ograniczania praw ludności polskiej w zakresie używania języka ojczystego i w ogóle spychania Polaków do rzędu obywateli drugiej klasy²⁵. Róża Luxemburg występowała na tym zjeździe jako delegat Poznania, Bytomia i Tarnowca. Delegatami z ziem pomorskich byli jedynie Braun Otto i Haase Hugo z Królewca²⁶. Wśród wykazu pism wspomnianych przez kierownictwo partii figuruje „Königsberger Volkstribüne“ z sumą 3700 marek²⁷.

12. Zjazd w Lubece (22—28 wrzesień 1901 r.) jako delegatów ziem pomorskich notuje Braun Ottona i Haasego Hugona z Królewca, Krausego Richarda ze Szczecina, Schlichtholza G. ze Złotowa (Prusy Zach.), Körstena Alwina z okręgu Gryfino, a do okręgów reprezentowanych przez tow. Gogowskiego Józefa należała i Bydgoszcz (poza Poznaniem i Rawiczem)²⁸. Poważnie zwiększono dotację na rzecz prasy socjaldemokratycznej w Królewcu, która miała dużą ilość odbiorców na terenie Pomorza Gdańskiego i Mazur. Dotacja wyniosła 11 500 marek; w protokole dodano wyjaśnienie, że czasopismo zamiast trzy razy w tygodniu będzie się ukazywało codziennie, przy czym wyrażono nadzieję doprowadzenia pisma do samowystarczalności²⁹. Warto dodać, że przedstawiciel meklemburskich robotników rolnych zgłosił wniosek, by wywalczyć dla robotników rolnych prawo do opieki lekarskiej, prawo koalicji, 10-godzinnego dnia pracy (zatrudnieni byli 13 godz.), zakaz pracy dzieci i kobiet w ciąży³⁰.

13. Monachijski zjazd partyjny (14—20 wrzesień 1902) gościł jako delegatów pomorskich: Hanischa Alojzego z Gryfina, Lindego Hermana z Królewca, Milenza Ryszarda ze Szczecina, Bartela Adolfa z Gdańska. Reprezentantką Poznania i Bydgoszczy była Róża Luxemburg³¹. Wydatki na prasę — „Volkszeitung“ z Królewca — wynosiły 8435 marek, przy czym była to część kosztów za „Volksstimme“, która ukazywała się poprzednio przed reorganizacją pisma.

14. Protokół zjazdu partyjnego w Dreźnie podaje wyniki wyborów uzupełniających do Sejmu Rzeszy w niektórych okręgach. Wśród nich są³²:

²¹ Protokoll... Abgehalten zu Stuttgart vom 3. bis 8. Oktober 1898. Berlin 1898, s. 38.

²² Tamże, s. 231.

²³ Protokoll... Abgehalten zu Hannover vom 9. bis 14. Oktober 1899. Berlin 1899, s. 293.

²⁴ Tamże, s. 28.

²⁵ Protokoll... Abgehalten zu Mainz vom 17. bis 21. September 1900. Berlin 1900, s. 95. „Der Parteitag beauftragt die Fraktion die neuesten gegen den Gebrauch der Polnischen Sprache in den Schulen der Provinz Posen gerichteten Massnahmen der preussischen Regierung im Reichstag zur Sprache zu bringen und überhaupt die Behandlung der Polen als Bürger zweiter Klasse mit allem Nachdruck zu bekämpfen“.

²⁶ Tamże, s. 258.

²⁷ Tamże, s. 30.

²⁸ Protokoll... Abgehalten zu Lübeck vom 22. bis 28. September 1901. Berlin 1901, s. 312.

²⁹ Tamże, s. 38.

³⁰ Tamże, s. 281.

³¹ Protokoll. Abgehalten zu München vom 14. bis 20. September 1902. Berlin 1902, s. 284.

³² Protokoll. Abgehalten zu Dresden vom 13. bis 20. September 1903. Berlin 1903, s. 28. Podkreślone oznaczają przeprowadzenie wyboru delegata socjaldemokratycznego.

	1871	1874	1877	1878	1881	1884	1887	1890	1893	1898	1903
Szczecin	284	2166	2102	914	910	1139	4276	7759	9586	10145	13111
Miasto											
uzupełniające								8468	10772	12590	16637
Gryfino											
uzupełniające		2123	1592	833	159	770	3786	8422	10508	10552	17145
dodatkowe								10065	10969	11756	

Tabela zasiłków na prasę wykazuje dla „Volkszeitung“ (Królewiec) sumę 5000 marek³³.

Róża Luxemburg reprezentuje kilka wielkopolskich okręgów oraz Bydgoszcz³⁴. Inni delegaci pomorscy to: Bartel Adolf z Gdańska, Braun Otto z Królewca, Höppner Franz z Gryfina, Stoessel Paul z Bydgoszczy, Storch Franz ze Szczecina i Schwartz Karl z Gdańska reprezentujący okręgi Toruń-Wąbrzeźno i Grudziądz.

15. Lista delegatów na zjazd w Bremie³⁵ zamieszcza z Pomorza następujące nazwiska: Finsel Konrad z Bydgoszczy, Braun Otto z Królewca, Grünhagen Fr. z Gdańska i Horn August ze Szczecina.

W sprawozdaniu kierownictwa partyjnego zamieszczono wiadomość o przejściu dra Wintera po ośmioletniej pracy na Górnym Śląsku z dniem 1 VIII ub. roku do Szczecina, do redakcji „Stettiner Volksboten“, ale po kilku dniach z powodu ostrej choroby nerwowej udał się on na urlop³⁶. W tym samym sprawozdaniu po wzmiance o niesnaskach w organizacji poznańskiej zawarta jest pochlebna ocena organizacji bydgoskiej, jako dobrej i dobrze kierowanej³⁷, a organizacja szczecińska wymieniona jest wśród szybko rozwijających się liczebnie, bo przyjęła w ub. roku 360 nowych członków³⁸. We wnioskach socjaldemokracji z Bydgoszczy domagali się wydawania ulotek informacyjnych o obradach Sejmu dla robotników, jak również mieszkańców wsi, dla bieżącej informacji i ukazania przydatności przedstawicielstwa socjaldemokracji³⁹. Natomiast grupa tow. z Prus Zachodnich wniosła o zastrzeżenie trzyletniego stażu partyjnego jako warunku wyboru delegata na zjazd partyjny⁴⁰. Wreszcie socjaldemokraci ze Szczecina proponowali odbycie najbliższego zjazdu partyjnego w Szczecinie⁴¹.

16. Miejscem następnego zjazdu była Jena. Bardzo poważną rolę na nim odgrywała sprawa utworzenia polskiej organizacji w ramach partii. Przygotowano projekt uchwały, zasad organizacyjnych, umieszczając te materiały w protokole, ale równocześnie podkreślano ogromne swary wewnętrzne i rozbieżności grupy polskiej⁴².

Delegatem Bydgoszczy jest znowu Róża Luxemburg, ponadto występują: Bartel Adolf z Gdańska, Braun Otto i Haase Hugo z Królewca, Heidke Wilhelm z Gryfina i Höfs Paul ze Szczecina⁴³. Dotacje prasowe interesują nas dwiema pozycjami: „Stettiner Volksbote“ — 6000 marek i „Königsberger Volkszeitung“ — 3300 marek⁴⁴.

17. Delegatami na zjazd partyjny w Mannheimie⁴⁵ z ziem pomorskich byli: Róża Luxemburg za Bydgoszcz (i Poznań), dr Quessel Ludwik za Gryfino, Kroth Wilhelm za Szczecin, Braun Otto i Crispian Artur za Królewec, Kähler Wilhelmine z Drezna za Bydgoszcz, Nowagrotzka Augusta za Królewec, Linde Hermann z Królewca za Gąbin i Haase Hugo z Królewca jako członek Sejmu.

³³ Tamże, s. 42.

³⁴ Tamże, s. 437.

³⁵ Protokoll... Abgehalten zu Bremen vom 18. bis 24. September 1904. Berlin 1904.

³⁶ Tamże, s. 15.

³⁷ „Gute und gut geleitete Bewegung“, tamże, s. 16.

³⁸ Tamże, s. 31. ³⁹ Tamże, s. 116. ⁴⁰ Tamże, s. 133. ⁴¹ Tamże, s. 132.

⁴² Protokoll... Abgehalten zu Jena vom 17. bis 23. September 1905. Berlin 1905, s. 20/21.

⁴³ Tamże, s. 368. ⁴⁴ Tamże, s. 58.

⁴⁵ Protokoll... Abgehalten zu Mannheim vom 23. bis 29. September 1906. Berlin 1906, s. 475.

Sprawozdanie podaje, że ogłoszona przez kierownictwo partii zbiórka na rzecz ofiar rewolucji rosyjskiej przyniosła 307 399,73 marek⁴⁶.

W dalszym ciągu wypłacana jest dotacja dla „Königsberger Volkszeitung“ (15 tys. marek) i „Stettiner Volksbote“ (7200 marek)⁴⁷. W wykazie okręgów, w których przeprowadzono dodatkowe wybory, wymieniona⁴⁸ Toruń-Chełmno:

1903			1905		
ogółem	socialdem.	%	ogółem	socialdem.	%
28457	998	3,5	28811	458	1,6

18. Protokół zjazdu w Essen zawiera obszerniejsze zestawienie statystyczne, obrazujące wzrost organizacji partyjnych m. in. na terenie ziem pomorskich⁴⁹:

Prowincja	Okręgów wyborczych		Liczba okręgów partyjnych	Członków partii		
	ogółem	przesłano sprawozdanie		1906	1907	wzrost %
Prusy Wsch.	17	9	6	3575	3951	376 10,5
Prusy Zach.	13	8	7	706	916	210 29,7
Pomorze Zach.	14	14	77	5501	5997	946 15,7

Wprawdzie utracono mandat w Szczecinie-mieście, ale uzyskano w tym okręgu większą ilość głosów aniżeli w poprzednich wyborach (1903 — 13111; 1907 — 14528⁵⁰).

Centralna kasa partyjna wypłaciła na akcję wyborczą: dla Prus Wschodnich 16 tys. marek, dla Prus Zach. 10 tys. marek i dla Pomorza Zach. 12 tys. marek, a dla prasy 16 tys. marek dla „Königsberger Volkszeitung“ i 4200 marek dla „Stettiner Volksbote“⁵¹. Aktywiści partyjni z Gryfina postulowali wyszukanie środków i metod intensyfikacji propagandy socjaldemokratycznej na terenie wiejskim⁵².

Delegatami byli: Crispian Artur z Gdańska, Donalies Franz z Królewca, Goebel Wilhelm ze Szczecina i z racji członkostwa komisji kontroli partyjnej Braun Otto z Królewca, Linde Hermann za Gąbin i Scharping Maks za Gryfino⁵³.

19. Również protokół zjazdu w Norymberdze informuje o sile liczebnej organizacji partyjnych oraz o zakresie wpływu w okresie wyborów⁵⁴.

Okręgi agitacyjne	Okręgi wyborcze ogółem	wyborcze nadesłano sprawozd.	Organiz. part. miejsc.	Członków partii		Stosunek liczebny członków partii do wyborców
				1907	1908	
Prusy Wschodn.	17	17	6	3951	3573	7,9
Prusy Zachodn.	13	10	7	916	1185	5,9
Pomorze Zach.	14	14	78	5997	6723	11,1

Mamy również sprawozdanie finansowe. Prusy Wschodnie wpłaciły do kasy centralnej 1211,14 marek, a otrzymały 27402 marek, z tego dla prasy 17 tys. marek, a 10402 marek na agitację ogólną. Prusy Zachodnie wpłaciły 606,85 marek, a otrzymały na agitację 4571,10 marek. Pomorze Zach. wpłaciło 1874 marek, a otrzymało na agitację 6668 marek⁵⁵. Delegatami byli: Braun z Królewca (z racji funkcji kontrolnych w partii), Crispian Artur z Gdańska, Haase Hugo z Królewca, Linde Hermann za Gąbin, Milenz Ryszard ze Szczecina, Müller August z Gryfina, a Róża Luxemburg reprezentowała okręg poznański⁵⁶.

⁴⁶ Tamże, s. 20.

⁴⁷ Tamże, s. 56. ⁴⁸ Tamże, s. 33.

⁴⁹ Protokoll... Abgehalten zu Essen a. d. Ruhr vom 15. bis 21. September 1907. Berlin 1907, s. 19.

⁵⁰ Tamże, s. 30, ale bliższe badania zmuszają do korekty tego stwierdzenia protokolarnego, bo w 1903 r. w wyborach uzupełniających uzyskano jednak 16 637 głosów.

⁵¹ Tamże, s. 33 i 68. ⁵² Tamże, s. 169.

⁵³ Tamże, s. 396.

⁵⁴ Protokoll... Abgehalten zu Nürnberg vom 13. bis 19. September 1908. Berlin 1908, s. 6.

⁵⁵ Tamże, s. 66. ⁵⁶ Tamże, s. 553.

20. Jeszcze dokładniejszą statystykę podaje protokół zjazdu lipskiego⁵⁷.

Prowincja	Okręgi wyborcze			C z ł o n k ó w				Stosunek liczebny członk. partii do wyborców
	ogółem	nadesł. sprawozd.	Ilość org. part. miejsc.	1908	ogółem	1909	mężcz. kobiet	
Prusy Wsch.	17	17	9	3573	4590	3776	814	10,2 ⁰ / ₀
Prusy Zach.	13	13	22	1185	2047	1784	263	10,2 ⁰ / ₀
Pomorze Zach.	14	14	78	6723	8136	7466	670	13,4 ⁰ / ₀

Sprawozdanie finansowe zawiera następujące pozycje z okręgów pomorskich⁵⁸: Prusy Wschodnie wpłaciły 1578,69 marek, a otrzymały 29574 marek (na prasę 16 tys. marek, na agitację 10770 marek); Prusy Zachodnie wpłaciły 919,35 marek, a otrzymały na agitację 5899,70 marek; okręg Pomorza Zachodniego wpłacił 3888,58 marek, a otrzymał 8648,55 marek.

W czasie akcji wyborczej zorganizowano wieców⁵⁹: na Pomorzu Zach. — 20, w Prusach Zach. — 8, w Prusach Wsch. — 3. Wreszcie w wykazie telegramów powiatowych na zjazd figuruje również telegram od „pionierów partyjnych“ ze Złotowa⁶⁰.

Jako delegaci są w spisie wymienieni: Brosswitz Konrad z Gdańska, Crispian Artur za okręg Elbląg—Malbork, Lejnitz Wilhelm z Bydgoszczy, Gottschalk Alfred i Linde Hermann z Królewca, Mehlich Ernst ze Szczecina i Braun Otto z Królewca, jako członek komisji kontrolnej⁶¹.

21. Nowe elementy statystyczne występują w protokole zjazdu partyjnego w Magdeburgu⁶².

Statystyka organizacyjna⁶³

Prowincja	Okręg. wyborczych Miejsc.			Członków partii 1910 r.		Stosunek liczby członk. partii do wyborców	
	ogółem	nadesłało sprawozd.	organ. part.	ogółem	wzrost liczb by czł. partii	by członk. partii	do wyborców
Prusy Wsch.	17	17	11	5663	962	23,38 ⁰ / ₀	12,66 ⁰ / ₀
Prusy Zach.	13	13	28	2582	303	26,14 ⁰ / ₀	12,96 ⁰ / ₀
Pomorze Zach.	14	14	84	9626	881	18,31 ⁰ / ₀	15,92 ⁰ / ₀

Statystyka propagandy⁶⁴

Prowincja	Zgromadzeń członk. publ.		Ulotek	Kalendarzy i broszur agitac.
	członk.	publ.		
Prusy Wschodnie	120	49	399200	33500
Prusy Zachodnie	148	80	238190	45360
Pomorze Zachodn.	459	225	498100	92386

Częściowa statystyka wyborcza⁶⁵ (Sejm Rzeszy)

	Wybory główne 1907			Wybory dodatkowe od 1. VII. 1909 do 31. VII. 1910		
	ogółem	socjaldemokr.	%	ogółem	socjaldemokr.	%
Olecko-Elk-Pisz	21860	630	2,9	24069	914	3,8
Uznam-Wolin	20625	6113	29,6	18281	7768	41,95
Uzupełniające	20426			19615	10158	51,78

Udzielono jedynie „Königsberger Volkszeitung“ zasiłku w wysokości 12 tys. marek⁶⁶.

⁵⁷ Protokoll... Abgehalten zu Leipzig vom 12. bis 18. September 1909. Berlin 1909, s. 19.

⁵⁸ Tamże, s. 64. ⁵⁹ Tamże, s. 21. ⁶⁰ Tamże, s. 518. ⁶¹ Tamże, s. 519.

⁶² Protokoll... Abgehalten zu Magdeburg vom 18. bis 24. September 1910. Berlin, 1910.

⁶³ Tamże, s. 19. ⁶⁴ Tamże, s. 26. ⁶⁵ Tamże, s. 29.

⁶⁶ Tamże, s. 68.

Na zjeździe referowano sprawę interpelacji socjaldemokracji w Sejmie o wyjaśnienie niszczenia i zatapiania materiałów w stoczni gdańskiej. Przeprowadzone na żądanie Sejmu badanie zakończyło się stwierdzeniem prawidłowości postępowania, ale socjaldemokraci zarzucali złośliwe wykręcanie się od ustaleń⁶⁷.

Lista delegatów pomorskich była w Magdeburgu dosyć duża, bo figurują na niej: Bartel Adolf za okręg Gdańsk, Braun Otto z Królewca z racji członkostwa komisji kontrolnej, Donalies Franz, Haase Hugo i Krüger Franz za Królewiec, Hanisch za Gryfino, Horn August za okręg Koszalin-Kołobrzeg-Bobolice, Lepitz Wilhelm z Bydgoszczy za Bydgoszcz i Poznań, Linde Hermann za Gąbin, Mantke Otto za Szczecin, Steinföhr Paul za Uznam-Wolin⁶⁸.

22. Jeszcze liczniejszy zespół występował na zjeździe w Jenie w 1911 r. Zawiera on następujące nazwiska⁶⁹: Büchel Bertę za Szczecin, Crispian Artur za Gdańsk, Braun Otto z Królewca z racji członkostwa komisji kontrolnej, Donalies Franz za Królewiec, Ernst Ludwig za Szczecin, Gehl Juliusz z Bydgoszczy za Gdańsk — powiat, Gottschalk Alfred i Hugo Haase za Królewiec, Kuntze Al. ze Szczecina jako poseł do Sejmu Rzeszy, Lepitz Wilhelm za Bydgoszcz, Nowagrotzka Augusta za Królewiec, Zyliegan Fritz za Gryfino. Dotacje dla prasy występują w dwu pozycjach: dla „Danziger Volkswacht“, 4319,95 marek i dla „Königsberger Volkszeitung“ 9600 marek⁷⁰.

Wzrosła siła liczebna partii⁷¹:

Prowincja	Okręgów wyborczych	Miejsc. organ. partyjn.	Członków 1911 r.			Stos. liczb czł. partii do wyborców
			ogółem	kobiet	wzrost	
Prusy Wschodnie	17	20	7312	1105	29,12%	16,34
Prusy Zachodnie	13	35	3583	670	38,77%	17,98
Pomorze Zachodnie	14	38	10406	1286	8,1 %	17,20

Akcja wyborcza do Sejmu Rzeszy odbyła się również w szerszych ramach niż w latach poprzednich⁷²:

	Zebrzań członk. publ.		ulotek	Kalendarzy agit. i broszur
	członk.	publ.		
Prusy Wschodnie	151	78	525250	66650
Prusy Zachodnie	296	94	229800	53570
Pomorze Zachodnie	541	210	506500	74050

Ostatni wykorzystany przeze mnie protokół dotyczył zjazdu partyjnego w Würzburgu⁷³. Podane w nim dane statystyczne wykazują ogromną obniżkę liczby członków partii w okresie wojny.

Statystyka organizacyjna⁷⁴

Okręgi agitacyjne:	31. III. 1914		31. III. 1915		31. III. 1916		31. III. 1917	
	ogółem	kobiet	ogółem	kobiet	ogółem	kobiet	ogółem	kobiet
Prusy Wsch.	10488	2120	3929	1501	3906	1500	553	58
Prusy Zach.	4407	909	1401	450	1043	347	918	310
Pomorze Zach.	12319	2380	4639	1709	3813	1098	3290	804

⁶⁷ Tamże, s. 129. ⁶⁸ Tamże, s. 491.

⁶⁹ Protokoll . . . Abgehalten zu Jena vom 10. bis 16. September 1911. Berlin 1911, s. 476.

⁷⁰ Tamże, s. 65.

⁷¹ Tamże, s. 18. ⁷² Tamże, s. 27.

⁷³ Protokoll . . . Abgehalten in Würzburg vom 14. bis 20. Oktober 1917. Berlin 1917.

⁷⁴ Tamże, s. 10.

Uzupełniająca statystyka⁷⁵:

Okręgi agitacyjne	Obwody wyborcze	Miejsc. organ. part.	Członków ogółem	1913 kobiet	Wzrost lub ubytek	Na 100 głosów w wyborach do sejmu wypada członków
Prusy Wschodnie	17	15	9181	1617	+14,2 ⁰ / ₀	20,3
Prusy Zachodnie	13	36	3472	359	+26,9 ⁰ / ₀	15,5
Pomorze Zachod.	14	89	12429	1998	- 0,8 ⁰ / ₀	15,8

Podane są następujące dotacje na rzecz prasy: „Volkswacht“ w Gdańsku 1914/15 — 2100 marek; 1915/16 — 5.700 marek; 1916/17 — 1865,05 marek, razem 9665 marek 5 fenigów⁷⁶. Druga informacja, zamieszczona w dodatku, podaje, że: „Volkswacht“ z Gdańska otrzymała 8134,80 marek a „Königsberger Volkszeitung“ — 4 tys. marek⁷⁷. Na zjeździe w Würzburgu delegaci gdańscy wystąpili z wnioskiem o rozpoczęcie rozmów na temat zjednoczenia z Niezależnymi Socjalistami (USPD)⁷⁸.

Jako delegaci są wymieniani: Gehl Julius z Gdańska, Kintze Alex ze Szczecina, Lübbring Josef za okręg Królewiec-Olecko-Elk, Schikorr Friedrich za Gąbin i Schulz Wilhelm z Bydgoszczy za obwód Piła-Czarnków.

Fragmentaryczność danych uniemożliwia wyprowadzenie wniosków ogólniejszych, lecz podanie tych informacji i statystyk wydaje się bardzo pożyteczne. Nazwiska delegatów z ziem pomorskich są nam znane z historii niemieckiej partii socjaldemokratycznej; występowali oni, zwłaszcza w okresie działania Niezależnej Partii Socjaldemokratycznej (Haase Hugo, Crispian Artur), względnie w okresie międzywojennym (Braun Otto). Podałem również informacje dotyczące Królewca i Gąbina z uwagi na oddziaływanie tych ośrodków na Pomorze Mazowieckie. Dane statystyczne świadczą o dużym znaczeniu ruchu kobiecego na ziemiach pomorskich. Wreszcie notatki o niektórych inicjatywach delegatów pomorskich upoważniają do stwierdzenia ich znacznej aktywności.

W końcu należy podkreślić fakt kilkakrotnego reprezentowania okręgów pomorskich przez wielką rewolucjonistkę, Różę Luxemburg, co w połączeniu z wynikami badań mgra Drewniaka o jej współpracy z prasą pomorską rzuca nowe światło na związki jej z klasą robotniczą na Pomorzu.

TADEUSZ CIEŚLAK

⁷⁵ Tamże, dodatek, s. 8.

⁷⁶ Tamże, s. 45.

⁷⁷ Tamże, dodatek, s. 45.

⁷⁸ Tamże, s. 209.